

УДК 94+908(477.552):008 «1901»

В.О. Константинов
С.Ю. Жарикова

ПОЇЗДКА М.Ф. БІЛЯШІВСЬКОГО ДО ГЛУХОВА У 1901 РОЦІ

У статті подані факти зі звіту дійсного члена Товариства Нестора Літописця при Київському університеті св. Володимира з 1887 р. Миколи Федоровича Біляшівського, який відвідав Глухів у 1901 р. з метою виявлення пам'яток української старовини.

Ключові слова: пам'ятки, культові споруди, українська старовина.

На теренах сучасної України є багато міст і містечок, історія яких викликає підвищений інтерес. Серед них Чигирин, Батурин та Глухів – три гетьманські столиці, що підхопили естафету української державності за специфічних умов XVII–XVIII ст. [1, с. 4]. І кожна знахідка з історії цих містечок привертає увагу широкого кола дослідників і читачів, адже старовинні міста, до яких належить і Глухів, становлять особливий тип культурної спадщини [1, с. 5].

У 2017 р. виповнюється 865 років від часу першої згадки Глухова в Іпатіївській літописі як міста Чернігівського князівства [2, с. 682]. Працюючи з часописом «Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца» за 1903 рік, нашу увагу привернув звіт майбутнього академіка Всеукраїнської академії наук (1919) М.Ф. Біляшівського про поїздку до Глухова у 1901 р. Звіт був заслуханий на засіданні Товариства Нестора Літописця 26-го травня 1902 р. і надрукований у 1903 р. [3].

Микола Федотович Біляшівський (1867–1926) – відомий археолог, етнограф, мистецтвознавець, музеєзнавець, громадський діяч [4, с. 860]. Цікаво, що вже наприкінці XIX ст. М.Ф. Біляшівський був відомим науковцем не лише в галузі археології та етнографії, але й у галузі пам'яткоохоронної справи [5, с. 9]. З метою виявлення пам'яток української старовини вчений відвідав Київську губернію у 1900 р., а у 1901 р. – Чернігівську та Полтавську губернії.

У Чернігівській губернії М.Ф. Біляшівський надав перевагу Глухову, де, можливо, він передбачив наявність значної кількості пам'яток старовини. Під час цієї поїздки основним матеріалом для спостережень були пам'ятки церковної старовини. З глухівських церков увагу вченого привернули лише дві: соборна церква св. Трійці, в якій збереглися безцінні речі, та Миколаївська – як найдавніша.

Угоду на будівництво Троїцького собору було укладено у 1720 р. Воно тривало понад 80 років і лише у 1805 р. було завершено. У зведенні храму брали участь архітектори Іван Мергасов, Андрій Квасов та його учні Федір Савич і Максим Мос-

цепанов. Собор діяв до 1962 р., але за рішенням з Москви пам'ятка архітектури республіканського значення була розібрана [1, с. 83–84].

М.Ф. Біляшівський не міг знати про майбутню жахливу долю цього унікального храму, тому його свідчення про наявні церковні скарби, що передавалися сюди з інших церков, становлять значний містецький інтерес.

Микола Федотович на перше місце поставив Євангеліє, надруковане у Москві у 1698 р. Воно мало срібний оклад, виконаний також у Москві у 1704 р. Це Євангеліє було подаровано церкві св. Трійці Глухівським сотником Олексієм Туранським, про що свідчив відповідний запис [3, с. 9]. На звороті першого аркуша знаходились вірші, складені самим Туранським [3, с. 10].

Оклад Євангелія (55 см заввишки та 38,5 см завширшки) являв собою кращий зразок роботи того часу подібного типу. На лицевій стороні в центрі – круглий образок св. Трійці, по кутах – чотири євангеліста. Поле навкруги прикрашено рельєфним рослинним орнаментом, у завитках якого розміщено ще тринадцять менших образків. Всі образки оздоблені фініфтою. Але особливу увагу на окладі привертає невеликий фініфтевий медальйон, розміщений нижче центрального образка із зображенням Петра [3, с. 11].

Нижня частина окладу вміщує на гладкому полі чотири кутових образка із зображенням святих, центральна частина – із зображенням Богородиці. Всі образки – в ажурних рамках. Під образком Богоматері вміщений невеликий фініфтевий медальйон із зображенням серця, проколотого мечем і двома стрілами, та з чотирма буквами по боках: А, Т, С, Г. (Олексій Туранський Сотник Глухівський) [3, с. 11].

Друга старовинна святиня, яка зберігалась у Троїцькій церкві, потрапила сюди із втраченої вже Михайлівської церкви. Мова йде про Євангеліє московського друку 1681 р. у чудовому срібному окладі довжиною 45,5 см та шириною 29 також московської роботи. М.Ф. Біляшівський з'ясував, що це Євангеліє було подаровано Михайлом Миклашевським, про що свідчив відповідний запис на аркуші.

Крім Євангелія увагу Біляшівського привернули чотири стародавніх потири. Перший, висотою 30,5 см, мав внизу обідка напис: «Сей келѣхъ отѣнили парохвняне до Успения пресвятыя Бцы у Глуховѣ до зановой церкви + за стране Алексѣя Заруцкого» (поданий в оригіналі) [3, с. 12]. Другий потир висотою 30 см на підставці в середній частині півколом мав напис про приналежність його преосвященному архієпископу Климентію Прихопському і Мармиаринському. Третій потир висотою 35 см мав зображення розп'яття, виконаного на емалі (на хресті – І.№. R.I) без напису, на четвертому (32,5 см) у середині підставки був зроблений напис про

надання його до Михайлівської церкви Крискою Никифорівною у 1738 р. [3, с. 12–13].

Другим храмом, що привернув увагу дослідника, стала Миколаївська церква, збудована у 1693–1695 рр. на центральному майдані міста на замовлення глухівського сотника Василя Ялоцького [1, с. 23]. Цегляна, тридільна, триповерхова, з двозаломними верхами та численними низенькими прибудовами [1, с. 24], вона, за висловом М.Ф. Біляшівського, мала всі ознаки місцевого архітектурного стилю.

З предметів стародавнього церковного начиння вчений, у першу чергу, відмітив Євангеліє московського друку 1681 р. Запис був відсутній, але в «Историко-статистичном описании Черниговской епархии» Філарета знаходимо, що воно було подаровано гетьманом Іваном Самойловичем [3, с. 13]. Срібний оклад Євангелія довжиною 28,5 см, вірогідно, також відносився до московської роботи кінця XVII ст., про що свідчить велика подібність до Євангеліє того ж року, що зберігалось у соборі св. Трійці і про яке йшла мова вище. Священні зображення по обидві сторони окладу були оздоблені фініфтью білого, зеленого та блакитного кольорів. На час відвідування Миколаївської церкви М.Ф. Біляшівським фініфть майже повністю зникла (мабуть, від частого чищення).

Особливу увагу Микола Федотович звернув на срібну дарохранительницю висотою 57,5 см. Її форма була досить оригінальною: на вузькій підставці розміщувалась гробничка, зверху якої знаходилась постать воскреслого Христа. По кутах гробнички, навколо фігури Христа, повинні були бути, імовірно, фігури ангелів, від яких залишилися лише місця кріплення [3, с. 13–14].

Також у церкві знаходився срібний напестольний хрест висотою 79 см. Поле біля рельєфних зображень було розділено «черню», а в приставних прикрасах до кантів хреста розміщувалось у гніздах скло синього та червоного кольорів. В «Историко-статистическом описании Черниговской епархии» Філарета сказано, що цей хрест був подарунком Розумовського [3, с. 14].

Тут же знаходився образ Марії Єгипетської в срібній ризи висотою 42 см і шириною 33 см. Риза являла собою гарний зразок роботи XVII ст. і мала клеймо «А». «К» та Георгій Победоносець [3, с. 14].

Крім головних святинь М.Ф. Біляшівський у своєму звіті згадував інші культові предмети, що зберігались в Миколаївській церкві: фелон темно-зеленого оксамиту з опліччям, гаптованим сріблом по малиновому оксамиту; фелон малинового оксамиту з опліччям, гаптованим сріблом по світло-коричневому оксамиту; великий та дві малі воздухи, гаптовані сріблом по оксамиту, обличчя та рука, зображення яких були виконані масляними фарбами, з багатим шитвом, що вирізнялось витонченим оздобленням [3, с. 14]. Цікаво, чи збереглися ці

унікальні стародавні церковні речі до нашого часу?

Микола Федотович Біляшівський відмічав, що ознайомитись із пам'ятками Глухова допоміг йому місцевий знавець глухівської старовини Петро Якович Дорошенко (1852–1919). Він закінчив медичний факультет Київського університету Св. Володимира, але рідня не могла зрозуміти, чому був обраний цей фах, адже в коло його інтересів більше входила історія. Петро Якович багато досліджував українське минуле, слухав лекції професора В. Антоновича і взагалі з часом став одним із найкращих знавців історії Гетьманщини XVIII ст., особливо старовинних родів та матеріальної культури. Це була високоосвічена людина з багатогранними інтересами. Улюбленими поетами, яких він мін цитувати майже напам'ять, були Тарас Шевченко і Олександр Пушкін [6, с. 17]. Простежити життя і діяльність Дорошенка – це, немовби, розгорнути сторінку в історії культурного життя однієї з найбагатших на культурні спогоди частини України – Чернігівщини, цього серця старої Гетьманщини [6, с. 10].

Петро Якович Дорошенко був старанним збирачем місцевої старовини. Зібрані ним матеріали (в основному архівні), як зазначав М.Ф. Біляшівський, були вже описані. Але в колекції зібрань П.Я. Дорошенка було дещо і з речових пам'яток, які привернули увагу Миколи Федотовича. Він зробив їх опис:

1) скляний невеликий штоф середини XVIII ст., на лицевій стороні якого, поміж вигравійованого рослинного орнаменту, розміщені літери «А», «Я», «М», «Д» (за словами П.Я. Дорошенка, ці літери означали «Асауль Ямпольській Михайло Дорошенко» (*розшифровка надана в оригіналі*) [3, с. 14];

2) скляний штоф 1797 р. з орнаментами, виконаними склом молочного кольору, на лицевій стороні якого в колі середрослинного орнаменту зроблений напис про подарунок його від глухівського мешканця у 1797 р., на зворотній – якісно виконаний нескладний малюнок рослини з квіткою;

3) пом'яник із Миколаївської церкви 1734 р., у заголовку якого можна прочитати, що цю книгу до храму надано «за презвитора честного господина ієрея отца Никифора Василієвича Шолукина глуховского» (мова оригіналу) [3, с. 14–15].

4) пом'яник з тієї ж Миколаївської церкви також першої половини XVIII ст., писаний грішним рабом Божим ієреєм Андрієм Івановим, сином Дибичевським, заголовний лист, перша сторінка та ще одна сторінка якого прикрашені заставкою;

5) рукопис «Космографія» із заголовним листом, прикрашеним малюнком, який належав Самійлу Величку і був прописаний у полку Полтавському в Жуках року 1719 березня 22;

6) рукопис «Географія», надрукований 1710 р. у Санкт-Петербурзі, переписаний з друку повністю

рукою Василя Занковського в Жуках 3 лютого 1727 р., із заголовним листом, прикрашеним орнаментом у вигляді двох квіткових гілок [3, с. 15].

Коли М.Ф. Біляшівський вже від'їжджав з Глухова до Києва, він висловив П.Я. Дорошенку свою щирю вдячність за допомогу в ознайомленні із місцевими стародавніми предметами. На зворотному шляху до Києва він заїхав до с. Сваркове Глухівського повіту, розташованого на правому березі річки Клевені. Засноване в XVI ст., село було старовинним гніздом роду Марковичей, до якого належав Олександр Михайлович Маркович (1790–1865) – український історик та етнограф, який написав книгу «Історичні нариси міста Глухова» [7, с. 368]. Микола Федотович відвідав церкву св. Миколая. Вона була збудована у 40-х роках XVIII ст. генеральним підскарбієм Яковом Андрійовичем Марковичем. Церковне начиння було порівняно бідним. Найстародавніші культові речі відносились лише до кінця XVIII ст. Це, в першу чергу, срібний напрестольний хрест. Висота хреста становила 48 см, всередині підставки був зроблений напис про його виготовлення 5 січня 1791 р. Вчений також звернув увагу на келих із срібла висотою 36 см. Знизу на обідку був напис, який свідчив, що цей по тир був переданий до храму Христового Миколая в село Сваркове 18 травня 1792 р. стараннями священика Еміліана Бабенського [3, с. 16].

У сім'ї Марковичей, де зберігалось кілька старовинних родинних речей, увагу Біляшівського привернув золотий хрест-енколпійон, який, безперечно, був виготовлений в далеку давнину. На хресті біля рельєфних зображень знаходився напис грузинською чи армянською мовою, по кантам хреста в гніздах – дорогоцінне каміння. Цей енколпійон привіз генеральний підскарбій Яків Андрійович Маркович із походу до Каспійського моря. Ще однією родинною реліквією був срібний ковш XVIII ст., який належав Дмитру Марковичу, про що говорило гравірування (латинські ініціали) посеред орнаменту на ручці ковша [3, с. 16].

Безумовно, хотілося б знати, чи збереглися реліквії, описані М.Ф. Біляшівським, до нашого часу. Пошуки відповіді на це питання стануть темою наших подальших досліджень.

Посилання

1. Вечерський В., Белашов В. Глухів / В. Вечерський, В. Белашов. – К.: Абрис, 2003. – 168 с.
2. Белашов В.І., Деркач М.А. Глухів // Енциклопедія сучасної України. – К., 2006. – Т. 4. – С. 681–683.
3. Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. Кн. 17. – К., 1903. – Вып. 1. – С. 8–16.
4. Біляш Б.Б. Біляшівський Микола Федотович // Енциклопедія Сучасної України. – К., 2003. – Т. 2 – С. 860.
5. Микола Федотович Біляшівський (1867–1926): Бібліографічний покажчик / Автор-укладач А.Ф. Примаць. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2009. – 52 с.
6. Дорошенко Д. Пам'яті П.Я. Дорошенка (1858–1919) / Д. Дорошенко // Стара Україна. – 1924. – № 7–8. – С. 110–113.
7. Маркович Олександр Михайлович // Українська

Радянська Енциклопедія. – К.: Головна редакція УРЕ, 1981. – Т. 6. – С. 368.

Константинов В.А., Жарикова С.Е. Поездка Н.Ф. Беляшевского в Глухов в 1901 году

В статье наведены факты из отчета действительного члена Общества Нестора Летописца при Киевском университете Св. Владимира с 1887 года Николая Федотовича Беляшевского в Глухов в 1901 году с целью выявления памятников украинской старины.

Ключевые слова: памятники, церковные сооружения, украинская старина.

Konstantynov V.O., Zharikova S.Yu. M. F. Biliashivskiy's trip to Hlukhiv in 1901 year

The article highlights the facts from the report of the actual member of Historical Society of Nestor the Chronicler at Saint Vladimir University in Kiev Mykola Fedotovych Biliashivskii since 1887 year and his trip to Hlukhiv in 1901 year with the aim of detection of ancient monuments.

Key words: monuments, church buildings, Ukrainian antiquity.

16.02.2016 p.

УДК 94(477):352.07+069.4/5«190»

М.О. Мельник

РОЛЬ ГЛУХІВСЬКОГО ЗЕМСТВА У СТАНОВЛЕННІ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття висвітлює роль земської установи у процесі становлення та розвитку музейної справи в Глухівському повіті на початку ХХ ст.

Ключові слова: Глухівський повіт, земство, культура, музей.

Однією з проблем сучасного етапу державотворення є становлення повноправної системи органів місцевого самоврядування, здатних вирішувати проблеми населення. Відтак актуальним стає врахування позитивного досвіду, набутого міськими громадськими інституціями в минулому. Земство, як орган місцевого самоврядування, створене згідно реформи 1865 р., відіграло велику роль у соціально-економічному, суспільному й особливу культурному розвитку України.

Важливість вивчення земства як особливої наукової проблеми нині загально визнана. На початку 90-х років ХХ ст. зростає інтерес до історії земств у зв'язку з тим, що вони починають розглядатися як модель для системи місцевого самоврядування. Коло проблем, що розглядається в цій темі, досить вузьке і обмежується питаннями культурно-просвітницької діяльності земств окремих регіонів України та земської освіти [1]. Деяку увагу приділено окремим проблемам економічної